

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСАД ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Коваль Алла Анатоліївна,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Стаття присвячена дослідженню принципів (засад) негласних слідчих (розшукових) дій. Новий етап реформування кримінального судочинства, зумовлений прийняттям Кримінального процесуального кодексу, актуалізував дослідження проблем сфери кримінального переслідування в напрямі підвищення стандартів захисту прав людини. Особливо це важливо у зв'язку зі введенням інститутів, що поряд із потужним інструментом боротьби зі злочинністю несуть загрозу зайвого втручання у особистий простір громадян. Сказане повною мірою стосується інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

Своєчасність дослідження озвучених проблем підкреслюється і прийняттям Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України 24 березня 2021 року. Водночас необхідно констатувати, що окремі аспекти забезпечення прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій потребують додаткової уваги вчених. Зокрема, це засади (принципи) проведення НСРД як фундаментальні і керівні положення, що є умовами правомірності і законності їх проведення та умовами обґрунтованості та пропорційності обмеження прав людини.

Не викликає сумніву, що виконання завдань кримінального процесу загалом і НСРД зокрема залежить від дотримання фундаментальних ідей, основоположних керівних засад, загальних та спеціальних принципів.

Ми пропонуємо взяти за основу класифікації принципів проведення НСРД галузевий критерій їх розподілу, оскільки саме він найбільш розкриває правову природу досліджуваних принципів і їх сутність, а отже, дає можливість точно визначити функціональне спрямування відповідного принципу.

На наш погляд, систему принципів проведення НСРД утворюють чотири групи принципів: загальнонаукові, конституційні, галузеві й спеціальні (специфічні).

До загальнонаукових відносяться принципи: об'єктивності, історизму та розвитку, системності, справедливості.

До загальноправових належать: принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності перед законом і судом; принцип поваги до людської гідності; принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; принцип забезпечення права на захист.

До галузевих – принцип змагальності сторін та свобода у поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, що пов'язано із проведенням НСРД; принцип безпосередності дослідження показань, речей і документів; принцип публічності; принцип диспозитивності.

До спеціальних принципів проведення НСРД можна віднести такі: неприпустимості зловживання повноваженням особами, що проводять НСРД; неприпустимості провокації злочину під час проведення НСРД; пропорційності втручання у права людини; неупередженості під час здійснення нагляду за проведенням НСРД; обґрунтованості та вмотивованості рішення щодо проведення НСРД; розумності строків судового розгляду.

Ключові слова: принцип, засада, негласні слідчі (розшукові) дій, права людини, допустимість доказів, втручання у приватне спілкування, пропорційність.

Koval Alla. Theoretical basis of determining the principles of conduct of secret investigative (search) actions

The effective achievement of the tasks of the SISA directly depends on the observance of the grounds (principles) of the conducting of the secret investigative (search) actions. At the same time, a comprehensive studying of the legal nature of the SISA, as well as the development of the directions for improving the mechanism of their implementation, is impossible without defining the guiding principles, conceptual foundations on which they are based. In this regard, it

becomes necessary to determine the system of the grounds (principles) of the conducting of SISA and clarify their essence. After all, it is precisely the establishment of the grounds (principles) of their conducting allows to correctly and effectively apply the rules of the criminal procedural law, to ensure the effective effectiveness of state coercion in the investigation and prevention of crimes, while simultaneously combining the protection of rights and freedoms and their legitimate interests.

The necessity of the assignment of a system of the grounds (principles) of the conducting of SISA and the study of their peculiarities is determined by the following reasons: the necessity of the forming of the effective mechanism of the provision of human rights during the conducting of secret investigative (search) actions; the necessity of the improving of the criminal procedural legislation of Ukraine in the field of ensuring human rights and citizen, its legitimate interests during the conducting of the SISA, that essentially depends on the set of principles defined in the legislation, those determine the direction of rule-making in this area of criminal-procedural legal relations; the necessity of the improving of the criminal procedural activity that is carried out by the relevant authorized persons in the field of the ensuring human rights and citizen, its legitimate interests during the conducting of the SISA on the basis of well-established principles; the necessity of the effective protection and protection of the constitutional rights and freedoms of a man and a citizen, as well as its legitimate interests as an important component of the system of protection of the rights of the state.

The system of the principles of the conducting of SISA consists of four groups of principles, in particular: general scientific, general legal principles or constitutional principles; the branch principles of criminal procedural law that are inherent in this area of law, its institutes, and special, including the secret investigator (search) actions.

The third group of the principles of the conducting of SISA is the special principles – principles that are limited by the relevant institution of the criminal procedural law. They reflect the specifics and features of the legal regulation of the SISA.

The specific principles of the conducting of SISA include the following: the principle of inadmissibility of provocation of a crime during the SISA; proportionality of human rights interference; impartiality in supervising the implementation of the SISA; the validity and motivation of the decision to conduct the NSDS.

It is concluded that the principles of the conducting of the SISA are the basis of the implementation of the latter, the basis on which the procedure for their implementation should be based. At the same time the conducting of the SISA can be effective and achieve the set goal only taking into account by the authorized persons of criminal proceedings the principles that were established by us.

Key worlds: principle, basis, rule of law, secret investigative (search) actions, human rights, admissibility of evidence, secrecy, interference with private communication.

Постановка проблеми. Підписання у 2014 році угоди про асоціацію України з Європейським Союзом Україною засвідчили незворотне прагнення українського народу побудувати демократичну та правову державу, у якій права людини дійсно стануть найвищою соціальною цінністю. Новий виток реформування кримінального судочинства, зумовлений прийняттям Кримінального процесуального кодексу, актуалізував дослідження проблем сфери кримінального переслідування в напрямі підвищення стандартів захисту прав людини. Особливо це важливо у зв'язку зі введенням інститутів, що поряд із потужним інструментом боротьби зі злочинністю несуть загрозу зайвого втручання в особистий простір громадян. Сказане повною мірою стосується інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), котрі широко увійшли у «робочий обіг» слідчих органів.

Своєчасність дослідження озвучених проблем підкреслюється й прийняттям Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України 24 березня 2021 року, метою якої, зокрема, є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом [1].

Водночас необхідно констатувати, що окремі аспекти забезпечення прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій потребують додаткової

уваги вчених. Зокрема, це засади (принципи) проведення НСРД як фундаментальні і керівні положення, що є умовами правомірності і законності їх проведення та умовами обґрунтованості і пропорційності обмеження прав людини.

Аналіз останніх публікацій. Засади та принципи кримінального провадження є базовою категорією кримінальної процесуальної науки, тому більшість учених різною мірою торкалися її у своїх працях. Насамперед це Ю.П. Алєнін, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Тертишник, М.Є. Шумило та інші. Засади (принципи) проведення НСРД були дослідженні С.С. Кудіновим, Є.Д. Лук'янчиковим, Д.П. Письменним, М.А. Погорецьким, Д.Б. Сергєєвою, В.М. Стратонов, О.Ю. Татаровим, проте фрагментарно, у межах вивчення інших, більш широких проблем.

Мета статті полягає у формулюванні та дослідженні загальнонаукових (філософських), загально-теоретичних (конституційних), галузевих (кримінальних процесуальних) та спеціальних (специфічних) засад (принципів) проведення НСРД.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву, що виконання завдань кримінального процесу загалом і НСРД зокрема залежить від дотримання фундаментальних ідей, основоположних керівних засад, загальних та спеціальних принципів. Вироблення напрямів удосконалення механізму забезпечення прав людини під час їх проведення, на нашу думку, неможливе без визначення й дослідження системи засад (принципів) проведення НСРД та з'ясування їх сутності.

Доцільність виділення системи засад (принципів) проведення НСРД та дослідження їх особливостей зумовлюється такими причинами: потребою формування ефективного механізму забезпечення прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; необхідністю вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у сфері забезпечення прав людини і громадянина, її законних інтересів під час проведення НСРД, що суттєво залежить від сукупності визначених у законодавстві принципів, які визначають напрям нормотворчості у цій

сфері кримінально-процесуальних правовідносин; вимогами удосконалення кримінальної процесуальної діяльності, що здійснюється відповідними уповноваженими суб'єктами у сфері забезпечення прав людини і громадянина, її законних інтересів під час проведення НСРД на основі якісно сформованих принципів; необхідністю дієвої охорони і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також її законних інтересів як важливої складової системи захисту прав держави.

Встановленню системи засад (принципів) проведення НСРД має передувати аналіз доктринальних положень щодо засад права та кримінального судочинства загалом. Слід звернути увагу, що в науці кримінального процесуального права принципи часто ототожнюють із засадами кримінального процесу, зважаючи на аналогічний зміст цих двох категорій. Поняття засади з'явилося у кримінальному процесуальному законі з прийняттям нового кодексу, і з того часу воно широко увійшло у науковий обіг.

Згідно з тлумачним словником української мови, категорія «засада» розуміється як: 1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 2) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь [2, с. 300]. Принцип має схоже значення: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [3, с. 693]. Таке визначення цілком відповідає завданням кримінального процесу взагалі і НСРД зокрема.

У науковій літературі під принципами права розуміють закріплені у праві головні ідеї, вихідні начала або основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення права, зумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства [4, с. 278]. Питанню поняття принципів (засад) кримінального провадження присвячено досить уваги у теоретичних виданнях, тому вважаємо, що немає необхідності зупинятися на них

більш детально [5; 6; 7; 8; 9]. У науці кримінального процесуального права більшість дослідників зводять зміст принципів (засад) до основоположних ідей та фундаментальних положень у сфері кримінального провадження.

Таким чином, враховуючи вищевикладене та загальноприйняте тлумачення принципів у доктрині кримінального процесуального права, а також предмет нашого дослідження, пропонуємо під принципами проведення НСРД розуміти основні вихідні положення, керівні ідеї, що мають фундаментальне значення для процесу здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, на яких має базуватися порядок їх проведення. При цьому необхідно зауважити, що від ефективно сформованих принципів проведення НСРД залежать не лише досягнення завдань НСРД, але і якісна охорона та захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [10, с. 149].

Необхідно зазначити, що у законі система принципів проведення НСРД не визначена. Так, чинний КПК України у ст. 7 лише визначає загальні засади кримінального провадження. Однак очевидно, що принципи проведення НСРД беруть свій початок із загальних засад кримінального провадження.

Ми пропонуємо взяти за основу класифікації принципів проведення НСРД галузевий критерій їх розподілу, оскільки саме він найбільше розкриває правову природу досліджуваних принципів і їхню сутність, а отже, дає можливість точно визначити функціональне спрямування відповідного принципу.

На наш погляд, систему принципів проведення НСРД утворюють чотири групи принципів, зокрема: загальнонаукові (філософські), загальнотеоретичні (конституційні), галузеві (кримінальні процесуальні) й спеціальні (специфічні).

Доцільно відзначити, що НСРД є пізнавальною діяльністю, кінцевою метою якої є встановлення об'єктивної істини (наприклад, ідентифікація особи та виявлення її зв'язків, встановлення події та фактів злочинної діяльності, виявлення предмету, знаряддя злочину, особи, що переходується, тощо). Лише за досягнення цієї мети обмеження прав людини можна вважати виправданим. Будь-яка пізнавальна

діяльність, й НСРД не виключення, відповідає загальнонауковим (філософським) закономірностям. Це вимагає від суб'єктів їх проведення дотримання системи відповідних принципів, що у підсумку забезпечує дотримання або законність обмеження прав людини. Такими є принципи:

1) *об'єктивності*. Ці процесуальні заходи проводяться виключно відповідно до закону, що виключає упередженість, зацікавленість, емоційність, зневагу з боку правоохоронних органів, що їх проводять. Їх провадження повинно відповідати вимогам істинності і достовірності, фіксуватися об'єктивно, незалежно від людської свідомості. Висновки щодо результатів має зробити уповноважений орган, виходячи із поваги до закону і внутрішнього переконання, ґрунтуючись на сукупності доказів;

2) *історизму та розвитку*. НСРД виникли у результаті еволюції негласних заходів розслідування, пройшовши етапи від «гоніння сліду», філерської служби до системи науково-обґрунтованих дій із застосуванням ІТ-технологій. Службова особа, що їх проводить, застосовує найкращі надбаня слідчо-розшукової практики, поєднує її із досягненнями науково-технічного прогресу з дотриманням принципу законності та поваги до людини як основної соціальної цінності. Поряд із цим, будучи динамічним явищем, кожна НСРД перебуває у діалектичному розвитку і характеризується спрямованістю, послідовністю, необоротністю, наступністю, збереженням досягнутих результатів, прогресивною тенденцією. Знання цієї закономірності допоможе суб'єктам, що ведуть процес, спрогнозувати хід і результати НСРД та уникнути помилок і порушень закону, а у кінцевому підсумку – забезпечити права людини;

3) *детермінізму*. Цей принцип тісно пов'язаний з попереднім і проявляється у генетичному зв'язку явищ, у якому одне (причина) за певних умов породжує інше (наслідок). НСРД, як було зазначено, є динамічним явищем. Новітні види злочинності, технічного оснащення, камуфлювання злочинних дій породжують інші способи реагування на них. Удосконалення форм та методів боротьби зі злочинністю неминуче породжує новітні засоби їх подолання. Реальний контент буття

зумовлює появу нових форм діяльності, зокрема нових способів забезпечення прав людини;

4) *системності*. Кожна НСРД являє собою комплексну цілісну систему, що складається з низки дій, заходів, технічних засобів, спрямованих на отримання фактичних даних, при дотриманні вимог щодо забезпечення прав людини;

5) *імперативності*. Діяльність суб'єктів НСРД повинна підпорядковуватися категоричному імперативу, морально-етичним засадам, відповідності (пропорційності) обмеження прав людини, дотримання приписів щодо забезпечення прав людини під час проведення НСРД та відновлення після їх закінчення;

6) *справедливості*. У вирішенні питання про справедливий судовий розгляд Європейський суд із прав людини застосовує концепцію «плодів отруєного дерева», тобто оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один за іншим, а не кожного окремого доказу окремо. Тим не менше суд виходить із того, що при недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку потрібно в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду загалом. Тобто, якщо процес по даній справі загалом справедливий, то й отримані у незаконний спосіб докази можуть бути прийнятними (рішення ЄСПЛ у справі «Хан проти Сполученого Королівства», «Раманаускас проти Литви») [11].

Другу групу принципів утворюють *загальноправові або конституційні* принципи, які не лише мають фундаментальне значення для всієї галузі кримінального процесуального права, притаманні усім її інститутам права і фактично всім галузям законодавства, а також відображають побудову системи права загалом. Це пов'язано із тим, що вони передбачені переважно Конституцією України, яка є основою для всіх галузей національної системи права. Вони здійснюють вплив однаково на усі галузі національного права, а тому реалізуються як на загально-правовому, так і на галузевому рівні, однак, їх сутність і зміст при цьому залишаються незмінними [10, с. 150].

До зазначеної групи належать такі принципи: принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності перед законом і судом; принцип поваги

до людської гідності; принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; принцип забезпечення права на захист [12].

Третьою групою принципів проведення НСРД є **галузеві принципи кримінального процесуального права**, які притаманні саме цій галузі права, її інститутам, у тому числі і негласним слідчим (розшуковим) діям. Цю групу принципів утворюють: принцип змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, що пов'язано із проведенням НСРД; принцип безпосередності дослідження показань, речей і документів; **принцип публічності**; **принцип диспозитивності** [13].

І четверту групу принципів здійснення негласних слідчих (розшукових) дій утворюють **спеціальні принципи**, які обмежені рамками інституту НСРД. Вони відображають специфіку та особливості саме їх правового регулювання. До цього виду принципів проведення НСРД, на наше переконання, можна віднести такі:

1) *неприпустимості провокації злочину під час проведення НСРД*.

Згідно з ч. 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні. При цьому прокурор у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зобов'язаний викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину [13].

Відповідно до практики ЄСПЛ підбурювання до вчинення злочину (провокація) визнається порушенням гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права особи на справедливий судовий розгляд (рішенням Суду у справі «Лагутін та інші

проти Російської Федерації» від 24 квітня 2014 року) [14];

2) *пропорційності втручання у права людини.*

«Пропорційність» втручання означає, що обмеження реалізації прав і свобод має відповідати меті, для досягнення якої воно здійснено. Вимога відповідності засобу має на меті захистити людину від непотрібного (зайвого, надмірного) втручання органів державної влади. Пропорційність визначає співрозмірність між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень. Саме критерій пропорційності забезпечує обґрунтований і легітимний характер обмежень основних прав. Принцип пропорційності включає в себе адекватність засобів поставленій меті, неприпустимість надмірних обмежень, неприпустимість сваволі, заборону формалізму [15, с. 25–26];

3) *неупередженості під час здійснення нагляду за проведенням НСРД.*

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а відповідно до п. 19 ст. 3 КПК прокурор належить до сторони обвинувачення, тобто виконує обвинувальну функцію кримінального провадження.

Щодо цього положення у рішенні по справі «Роман Захаров проти Росії» Суд констатував недостатність повноважень прокуратури для належного контролю за додержанням прав особи у процесі проведення негласних заходів. З аналізу повноважень прокурора виходить, що вони суперечать між собою: «з одного боку, прокурори погоджували проведення негласних заходів, а з іншого – повинні були здійснювати подальший нагляд за їх проведенням; також Суд відзначив відсутність спеціалізації прокурорів із контролю за негласними діями; недостатні повноваження у разі виявлення порушень у процесі негласного спостереження; відсутність публічних звітів про результати реалізації наглядових повноважень прокуратури в частині щодо негласної діяльності органів розслідування» [16].

Вказані зауваження Суду повною мірою стосуються й органів прокуратури України.

Більше того, зважаючи на функцію процесуального керівництва, яке вітчизняні прокурори здійснюють від самого початку розслідування, вони не менше за слідчих зацікавлені у результатах розслідування. Це потенційно може утворювати конфлікт інтересів під час виявлення порушень, які можуть негативно відобразитися на таких результатах;

4) *обґрунтованості та вмотивованості рішення щодо проведення НСРД;*

Ст. 370 КПК регламентує законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення. Відповідно до цієї статті «обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення» [13].

Водночас стосовно ухвали слідчого судді по НСРД, то відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК до клопотання про проведення НСРД додається лише витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. З огляду на відсутність імперативної норми про приєднання інших документів, практика складається таким чином, що жодні документи більше не долучаються. Виходячи з цього, слідчий суддя не має належної можливості для перевірки достовірності інформації і достатності підстав для проведення НСРД. І, як свідчить практика, результати опитування працівників судових і правоохоронних органів, у більшості випадків слідчий суддя у своїй ухвалі використовує формулювання наданих клопотань, додаючи стандартні фрази для мотивування прийнятого рішення.

Крім того, серед вимог до змісту судового рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, викладених у пункті 4 статті 248 КПК, немає вимоги щодо його обґрунтованості. У справі «Сабо і Віши проти Угорщини» Суд констатував порушення прав заявників через відсутність у законодавстві вимоги щодо обґрунтованості рішення про негласне спостереження за ними [17].

З огляду на надзвичайну важливість спеціальних принципів, їх глибоке дослідження стане предметом подальших наукових праць.

Крім того, на наш погляд, представлена класифікація може мати значення для законотворчості та правозастосування, оскільки визначені в ній фундаментальні засади, основоположні ідеї проведення НСРД є підґрунтям для розроблення, ухвалення нормативно-правових актів та внесення змін до них.

Так, необхідно чітко усвідомлювати, що принципи проведення НСРД повинні бути відображені у правових джерелах: законах або підзаконних актах (інструкції про організацію НСРД). Тільки таким чином зазначені принципи можуть набути законодавчо передбаченої нормативності, яка дозволяє їм стати фундаментальними керівними положеннями й ідеями, що

визначають порядок і особливості проведення НСРД.

Висновки. Отже, виділені нами загальнонаукові (філософські), загально-правові (конституційні), галузеві (кримінальні процесуальні) та спеціальні принципи проведення НСРД утворюють певну систему, що забезпечує виконання завдань кримінального провадження та дотримання (або правомірне обмеження) прав людини. Спеціальні принципи проведення НСРД мають бути нормативно закріплені в Інструкції про організацію проведення НСРД. Безсумнівно, така зміна сприятиме ефективності правозастосування та належному забезпеченню прав людини під час їх проведення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента № 119/2021 від 24 березня 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
2. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970. 1980. Т. 3.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 1980. Т. 7.
4. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
5. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: [підруч.]. Л.М. Лобойко. К.: Істина, 2014. 432 с.
6. Головін Д.В. Система принципів кримінального провадження // *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 1. С. 206–210.
7. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Пр; 2013. 824 с.
8. Кучинська О.П. Системність принципів кримінального провадження як визначальний фактор їх ефективного регуляторного впливу на кримінально-процесуальні відносини. *Адвокат*. 2017. № 1 (36). С. 7–11.
9. Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.
10. Коваль А.А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2019. 264 с.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Раманаускас проти Литви». URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254. База даних *Законодавство України* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних *Законодавство України* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62198397>
15. Савчин М. В. Основні конституційні критерії обмеження прав людини і основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2 (16). С. 21–28.
16. Правовий портал «Ліга-закон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VAA00006.html
17. Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <http://khp.org/1478334945>